

ERFGOED BRUSSEL

Een publicatie van het Brussels
Hoofdstedelijk Gewest

DOSSIER
DE KUNST VAN HET BOUWEN

N°003 - 004
SEPTEMBER 2012

SPECIAAL NUMMER
OPEN MONUMENTENDAGEN
BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST

Het justitiepaleis van Brussel

EEN MONUMENTALE KRACHTTOER

JORIS SNAET

Dr. in de kunstwetenschappen,
Katholieke Universiteit Leuven

ELISABETH VAN BESIEN

Kunsthistoricus, verbonden aan de
Regie der Gebouwen, Brussel

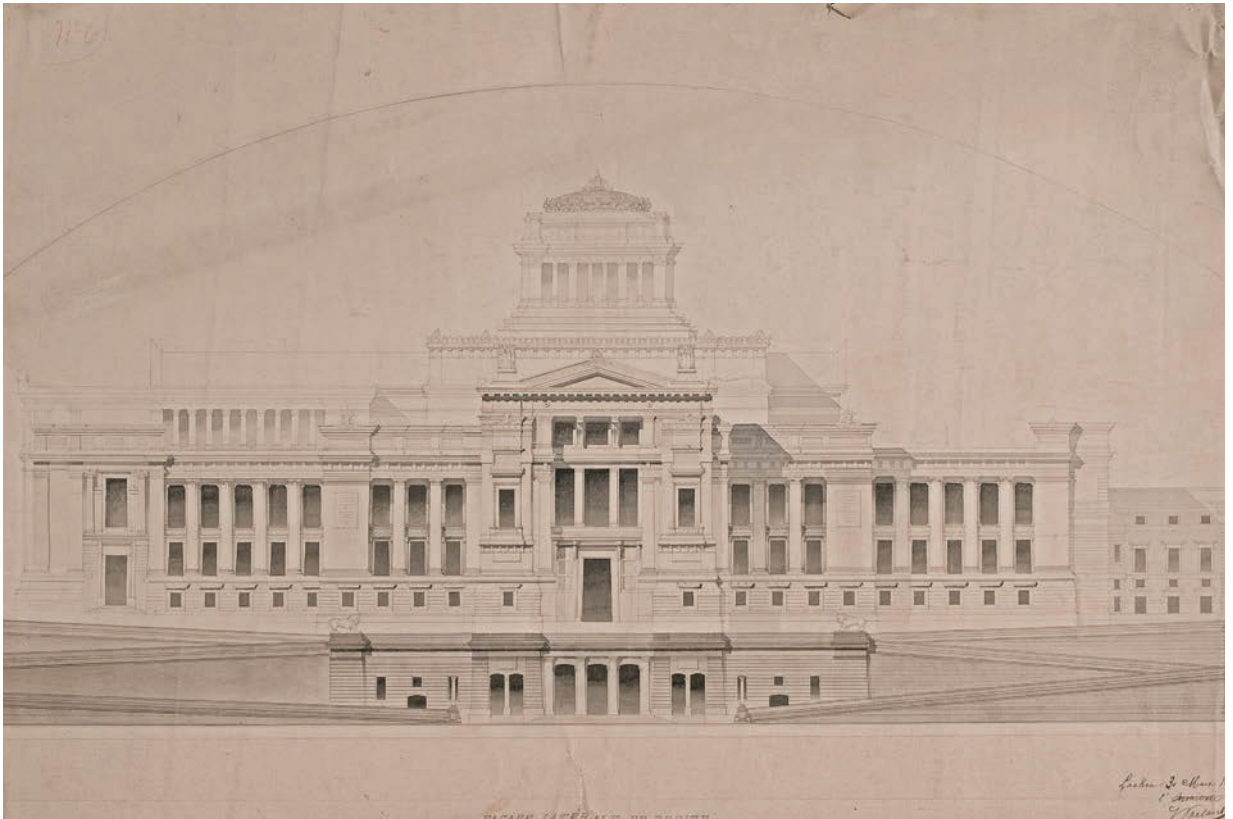
Het justitiepaleis (1866-1883) van Joseph Poelaert is zonder twijfel een van de meest tot de verbeelding sprekende bouwwerken van de stad Brussel. Het monument imponeert door zijn indrukwekkende proporties, zijn rijkelijke ornamentale uitwerking en zijn verheven positie boven de zuidelijke stadswijken. Tot op heden doen er over het gebouw verschillende halsstarrige verhalen en legenden de ronde.

omstreeks 1873 in het parlement werden voorgelegd.¹ Onlangs werd ook de inventarisatie voltooid van de meer dan negenhonderd plannen die in het Rijksarchief bewaard worden. Het merendeel van deze plannen dateert van de bouwperiode en toont technische details van steensneden, ijzeren balkconstructies en interieurafwerkingen. Er bevinden zich ook een aanzienlijk aantal plannen tussen die dateren van na de Tweede Wereldoorlog, toen het gebouw ingrijpend gerestaureerd werd.²

De studie van deze bronnen en van de plannen liet toe een inzicht te krijgen in de samenstelling van het team dat aangesteld werd voor de bouw van het justitiepaleis. Het onderzoek gaf ook informatie over de rol van de bouwheren en de financiering van het project. De analyse van het bouwbedrijf en de studie van het aandeel van de bouwheren vormen de sleutels die ons toestaan te begrijpen waarom het justitiepaleis van Brussel een zo uitzonderlijk monument is geworden, alsook waarom het project een vernieuwend technisch karakter had en een sleutelpositie inneemt in de Belgische architectuurgeschiedenis.

De *Salle des pas perdus* van het justitiepaleis van Brussel
(© Regie der Gebouwen).

Recent werd de complexe bouwgeschiedenis van het paleis in detail bestudeerd op basis van contemporaine bronnen, waaronder het in 1881 uitgegeven boek van ingenieur François Joseph Wellens en het in 1885 verschenen (uiterst kritische) boek van Clément Labye. Een andere belangrijke bron vormden de rapporten over de bouwwerken die vanaf

Afb. 1

De voorgevel van het justitiepaleis van Brussel, voorontwerp van Joseph Poelaert, ondertekend op 30 maart 1862 (verz. Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis).

DE AANSTELLING VAN POELAERT EN DE START VAN DE BOUW

In de jaren 1830 werd in Brussel voor het eerst gesproken over een nieuw justitiepaleis, ter vervanging van het oude, dat was ingericht in de oude collegegebouwen van de jezuiten. Rond 1857 werd het idee weer opgenomen onder minister van Justitie Victor Tesch. Er werd besloten om alle juridische diensten, waaronder het Hof van Cassatie, het hof van beroep en het hof van assisen, de rechtbank van eerste aanleg, de militaire rechtbank, de oorlogsraad en de vrederechten, en ook de politiediensten samen te brengen in één

gebouw. In het voorjaar van 1859 werd de huidige locatie van het justitiepaleis vastgelegd. De benodigde grondoppervlakte werd geschat op 16.000 m². Drie volledige straten werden hiervoor opgeofferd en voor het paleis werd een groot plein voorzien, dat grotendeels gelegen was op een terrein dat gekocht werd van de prinses de Mérode. Tussen de Grote Zavel en het nieuwe plein voorzag men een volledig nieuwe straat, de Regenschapsstraat, en de verbreding van de Vier Armenstraat.

Op 27 maart 1860 werd de locatie officieel vastgelegd in een Koninklijk Besluit en werd er een wedstrijd uitgeschreven voor het ontwerp van het nieuwe justitiepaleis. De jury, bestaande

uit verschillende magistraten, ingenieurs van het ministerie van Openbare Werken en architecten, beoordeelde in totaal 28 projecten maar duidde geen winnaar aan. Tijdens de analyse van de ingediende plannen werd wel beslist om de grondoppervlakte van het justitiepaleis te vergroten tot 20.000 m². In juli 1861 besliste minister Tesch, in enigszins onduidelijke omstandigheden, om Joseph Poelaert aan te stellen als ontwerper. Poelaert had twee jaar daarvoor ontslag genomen als stadsarchitect van Brussel en was op dat ogenblik bezig met de bouw van de kerk van Laken (vanaf 1854) en vermoedelijk ook enkele (weinig gedocumenteerde) private opdrachten. De aan de academie

van Brussel opgeleide architect genoot op dat ogenblik een schitterende reputatie, met een aantal zeer prestigieuze projecten op zijn naam, waaronder de herdenkingszuil van het Nationaal Congres (vanaf 1850), de Sint-Katelijnkerk (vanaf 1854) en de restauratie van de Muntshouwborg (vanaf 1855).³

In april 1862 keurde een commissie gevormd door afgevaardigden van de magistratuur, de stad Brussel, de provincie Brabant en een aantal architecten en ingenieurs Poelaerts project goed. Dit eerste ontwerp, waarvan zes plannen bewaard bleven in de bibliotheek van de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, toont een paleis met de belangrijkste kenmerken van het uitgevoerde bouwwerk, maar waarvan de ornamentale uitvoering een veel soberder karakter heeft (afb 1). Het project is ook voorzien van een veel kleinere koepel dan de uiteindelijk gerealiseerde koepel, met een sterk afgeplat profiel. Poelaert raamde zijn project op 9.723.418 frank, waarop minister Tesch een verlaging van de kostprijs eiste. Hierop presenteerde Poelaert een ontwerp zonder koepel voor de prijs van 8.600.000 frank (waarvan geen tekeningen bewaard zijn gebleven). Op 31 oktober 1866 werd in aanwezigheid van de nieuwe minister van Justitie Jules Bara (1835-1900) de eerste steen van het justitiepaleis gelegd. De Belgische Staat, de stad Brussel en de provincie Brabant verdeelden de bouwkosten, waarbij de stad en de provincie elk een zesde voor hun rekening namen.

HET BOUWTEAM

Poelaert werd tijdens de bouwwerken bijgestaan door een nieuwe, speciaal hiervoor opgerichte dienst, die werd ondergebracht bij het ministerie van Justitie maar waarvan de belangrijkste leden gerekruteerd werden uit het ministerie van Openbare Werken. Aan het hoofd van de nieuwe dienst kwam François Joseph Wellens te staan, die op dat ogenblik *Ingénieur en chef* bij het *Département Ponts et Chaussées* was en tussen 1865 en 1897 voorzitter was van de Koninklijke Commissie voor Monumenten. Hij werd bijgestaan door de ingenieur A. Marcq, die aan de Gentse

Afb. 2

Foto van Wellens en zijn medewerkers, foto vermoedelijk genomen ter gelegenheid van de laatste steenlegging op 1 juli 1882 (© ASB).

Universiteit was opgeleid en gespecialiseerd was in de toepassing van natuursteen voor bouwwerken.⁴ De architect D. Carpentier, die eveneens bij het ministerie werkte, werd het hoofd van de tekenploeg die de ontwerp tekeningen van Poelaert vertaalde naar technische uitvoeringstekeningen. Andere belangrijke architecten waren A. Engels, die later de eerste conservator van het paleis werd, en Joseph Joachim Benoît (afb. 2). Tijdens de bouw deed deze dienst meermaals een beroep op specialisten van het ministerie van Openbare Werken. Zo werd bijvoorbeeld de expertise van ingenieur Carez ingeroepen voor de toewijzing en de installatie van de reusachtige verwarmingsinstallatie die was ontworpen door de Franse firma *Geneste et Herscher*.

TOENEMENDE KOSTEN

Al enkele jaren na de start van de bouwwerken in 1866 liepen de kosten zodanig op dat de tijd die nodig was om de budgetten goed te keuren nauwelijks volstond om de snelheid van uitgaven te dekken. In 1873 stelde het kamerlid baron Jean-Adolphe le Hardy de Beaulieu in het parlement een rapport voor waaruit duidelijk bleek dat de uiteindelijke kost een veelvoud van het oorspronkelijk begrote bedrag zou worden. In zijn rapport vergeleek hij de begrote kostprijs van de bouw van het justitiepaleis van Brussel met de effectieve kostprijs van de bouw van het justitiegebouw van Londen en het operagebouw van Parijs. Op basis van een hieruit afgeleide prijs per vierkante meter kwam hij tot een te verwachten kost van 35.404.647,75 frank, zonder

Het bouwproces werd in aanzienlijke mate gestuurd door de politiek verantwoordelijken. Wellens vermeldt bijvoorbeeld in zijn boek dat de beslissing om naast witte Franse steen ook Belgische hardsteen te gebruiken door de regering was opgedragen.

rekening te houden met 11.000.000 frank voor extra uitgaven zoals de aankoop van de terreinen, de bouw van de fundamenteën, de omgevingswerken en de afwerking van het interieur. Le Hardy de Beaulieu weet de te rooskleurige schatting van de bouwkosten van het Brusselse justitiepaleis aan nalatigheden in het bestek, aan een veel te lage inschatting van prijzen en aan de onzorgvuldigheid van de architect. Uit het verslag bleek duidelijk dat Poelaerts rol als artistiek ontwerper onaantastbaar was. Deze vrijheid was contractueel vastgelegd en de architect had zich bovendien het recht weten toe te eigenen om zijn project aan te passen tijdens de bouw.

Een aantal ingrijpende veranderingen die het justitiepaleis tijdens de bouwwerken onderging, werden zonder twijfel door de architect bewerkstelligd. Al in 1862, geruime tijd voor de start van de werken, had Poelaert de administratie weten te overhalen om de

muuromtrek van het paleis te vergroten met ettelijke meters, waardoor de grondoppervlakte van het paleis van 20.000 naar 26.000 m² steeg. Uit het parlementaire verslag van le Hardy de Beaulieu uit 1879 leren we dat deze beslissing was genomen zonder dat de bijkomende kosten van deze aanpassingen duidelijk aan de bevoegde overheden werden gecommuniceerd. De architect liet ook niet na om tijdens het bouwproces voortdurend nieuwe ornamenten toe te voegen en veranderingen in de uitwerking van de architecturale elementen door te voeren.

Toch zou het onterecht zijn de toename van de kosten volledig in de schoenen van de architect te schuiven. Ook de administratief verantwoordelijken van het dossier hadden grove nalatigheden begaan tijdens het opstellen van hun dossiers. Bovendien slaagden de tekenaars er niet in het helse bouwtempo bij te benen. De eerste fase van de werken, de constructie van de enorme fundamenteën, werd uitgevoerd door de firma Tanneveau voor een bedrag van 1.616.803,55 frank. Deze firma beschikte bij aanvang over de nodige plannen en voerde de werken snel uit. Op

22 augustus 1868 werd de aanbesteding van het eigenlijke bouwwerk toegekend aan de aannemer Louis Devestel-Delille uit Brugge. Een eerste fase voorzag de kelder en de onderste verdieping, een tweede fase de twee bovenste verdiepingen oftewel het *rez-de-chaussée inférieure* en *supérieure*. De werken aan de eerste fase werden door Devestel uitgevoerd volgens een forfaitaire prijs, die mede was berekend op basis van door de overheid ingestelde eenheidsprijzen, en de aannemer had ook de beschikking gehad over de nodige detailplannen. Toen hij echter aan de tweede fase begon, waren de plannen niet af en werden de werken zonder vooraf bepaalde totaalprijs verdergezet; de kosten werden berekend op basis van de meetstaten die de aannemer indiende. Hiervoor maakte men gebruik van de eenheidsprijzen die waren vastgelegd voor de eerste bouwfase, waarbij men wel rekening hield met serieuze prijsverhogingen, onder meer voor de metselwerken aan

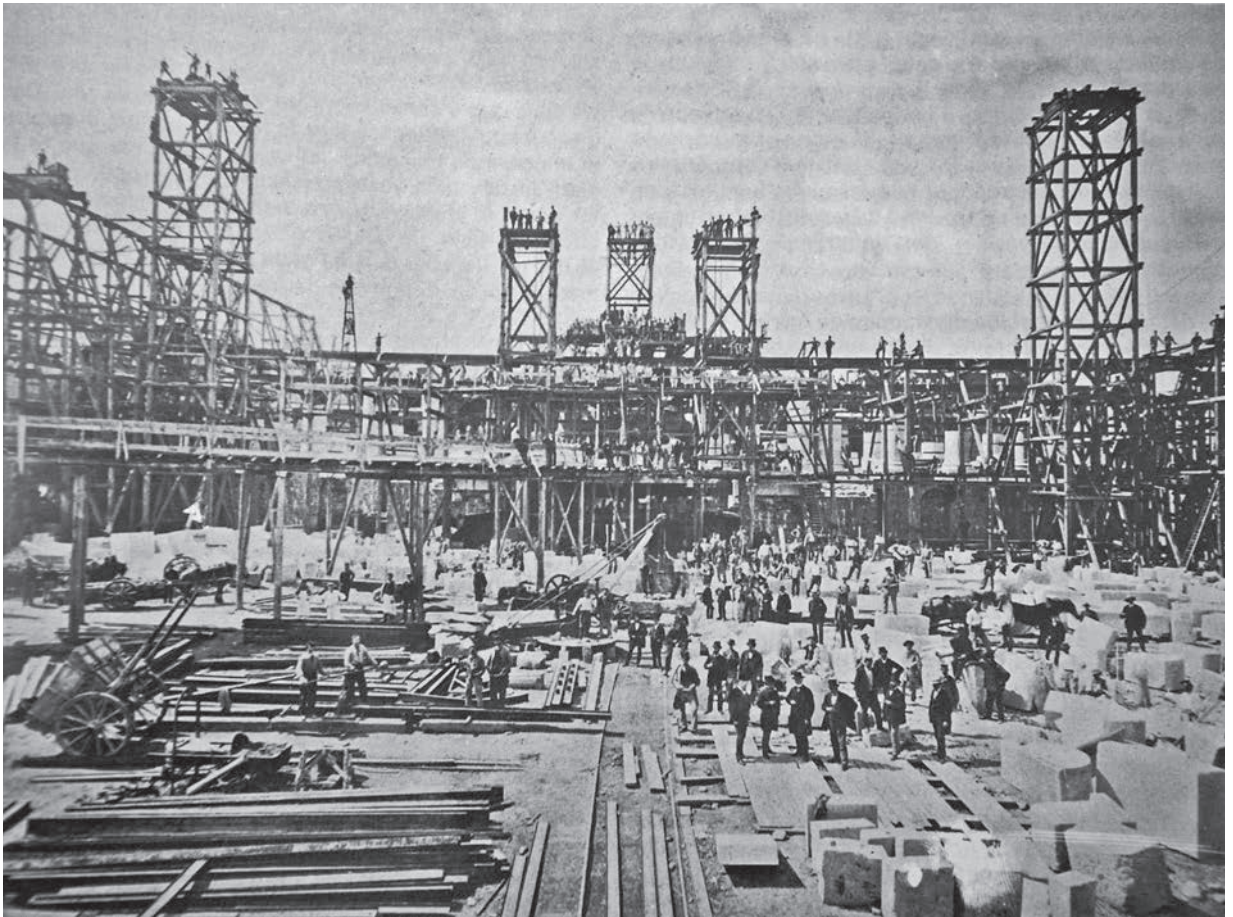
de muren naarmate die hoger gelegen waren. Voor vele onderdelen waren er echter geen eenheidsprijzen beschikbaar, waardoor er onderlinge prijsafspraken gemaakt dienden te worden. Nog later, vanaf 1875, kreeg Devestel de opdracht voor de constructie van de ijzeren dakspanten (die oorspronkelijk in hout voorzien waren) alsook de plafonduafwerking en het schrijnwerk. Ook de afwerking van de koepel werd door deze aannemer volledig uitgevoerd. Devestel kreeg al deze opdrachten omdat in de overeenkomst met hem ondoordachte clausules waren voorzien die toestonden dat de aannemer "*selon son bon plaisir*" vergoedingen kon eisen wanneer andere aannemers gebruikmaakten van zijn werfvoorzieningen en stellingen. Hierdoor konden andere bedrijven onmogelijk een offerte opmaken met een prijs die kon concurreren met deze van Devestel. Met beperkt succes slaagde de administratie erin om prijsverminderingen af te dwingen op de door de aannemer ingediende prijzen.

Het bouwproces werd in aanzienlijke mate gestuurd door de politiek verantwoordelijken. Wellens vermeldt bijvoorbeeld in zijn boek dat de beslissing om naast witte Franse steen ook Belgische hardsteen te gebruiken door de regering was opgedragen. Dit besluit zorgde ervoor dat de buitengevels van het paleis een bichroom uitzicht kregen, terwijl Poelaert ze aanvankelijk uitsluitend in witsteen had willen uitvoeren (afb. 3). Ook de beslissing om het paleis uiteindelijk wel met een koepel uit te rusten was het gevolg van politiek getouwtrek. Reeds op 28 april 1863, nauwelijks enkele maanden nadat minister Tesch besloten had het paleis zonder koepel uit te voeren, keurde de Brusselse gemeenteraad een resolutie goed die stelde dat het paleis toch een koepel moest krijgen. Ook in de Kamer verdedigden talrijke volksvertegenwoordigers de uitvoering van een koepel, ondanks de verschillende rapporten waarin gewaarschuwd werd dat het project veel duurder zou uitvallen dan oorspronkelijk begroot. Op 20 juni 1876 gaf de regering uiteindelijk de goedkeuring om de koepel uit te voeren. In het voorjaar van 1877 presenteerde Wellens aan de minister van Justitie een

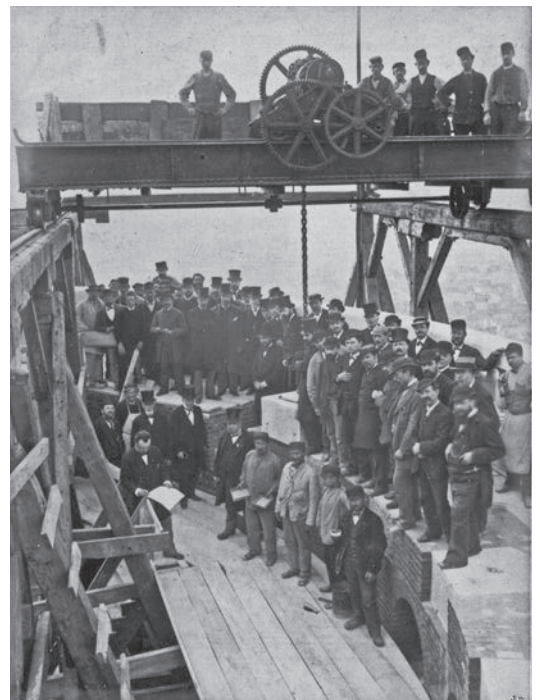
Afb. 3

De zijgevel van het
justitiépaleis van Brussel (foto
Joris Snaet).

Afb. 4

Foto van de werf van het justitiepaleis van Brussel, genomen omstreeks 1875 (verz. Storrer).

Afb. 5

Foto genomen ter gelegenheid van de laatstesteenlegging op 1 juli 1882. Op deze foto is een van de vele wagons met een hijsinstallatie te zien (© ASB).

raming van de koepel voor een bedrag van 1.512.992,93 frank, wat uiteindelijk een schromelijke onderschatting zou blijken. In werkelijkheid zou de koepel ongeveer tien keer meer kosten en een derde van het totaal bestede budget opslorpen.

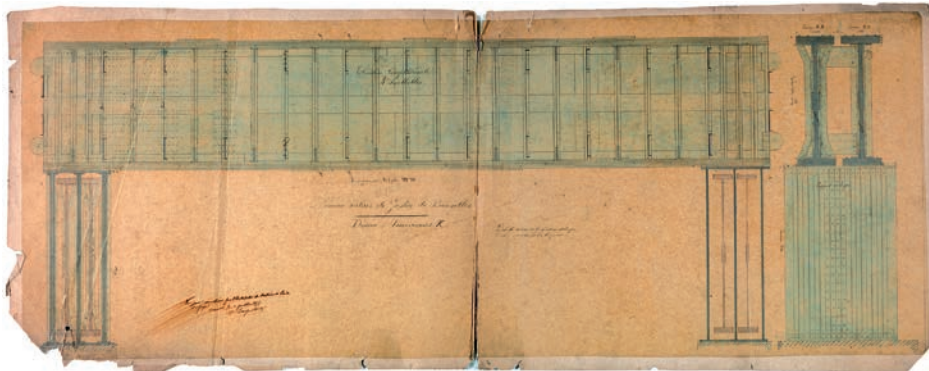
STEEN EN IJZER

Voor de bouw van het justitiepaleis van Brussel werden volgens de wens van de architect enorme hoeveelheden van verschillende soorten Franse witsteen aangewend. De keuze voor deze Franse import was onder meer ingegeven doordat de inlandse witsteensoorten niet in voldoende grote blokken aangelieferd konden worden om er de enorme ornamenten in uit te werken.⁵ Het gebruik van Franse stenen hield bepaalde risico's in omdat men er weinig ervaring mee had en niet precies wist hoe ze op het Belgische klimaat zouden reageren. Poelaert had zelf wel ervaring opgedaan met Franse steensoorten op de werf van de kerk in Laken. Wellens en zijn team onderwierpen sommige van de geselecteerde steensoorten aan proeftests, onder meer de steen van Comblanchien. Deze heeft een marmerachtig uitzicht en werd hoofdzakelijk toegepast voor de afwerking van de buitengevels. Over de locatie in het bouwwerk van de andere Franse steensoorten, waaronder die van Ravières, van Tercé, van Larys, van Hauteville, van Morley en van Vendeuil, krijgen we een uiterst precies beeld dankzij de vele plannen met steensneden die bewaard zijn in het Rijksarchief. Deze plannen leren ons ook dat in het interieur meestal slechts de plinten en het lijstwerk in steen werden uitgewerkt en dat de muurvlakken en de sculpturale onderdelen werden afgewerkt in een similliteen. Het betreft een cementachtige laag van enkele centimeters dik die het uitzicht heeft van zandsteen.

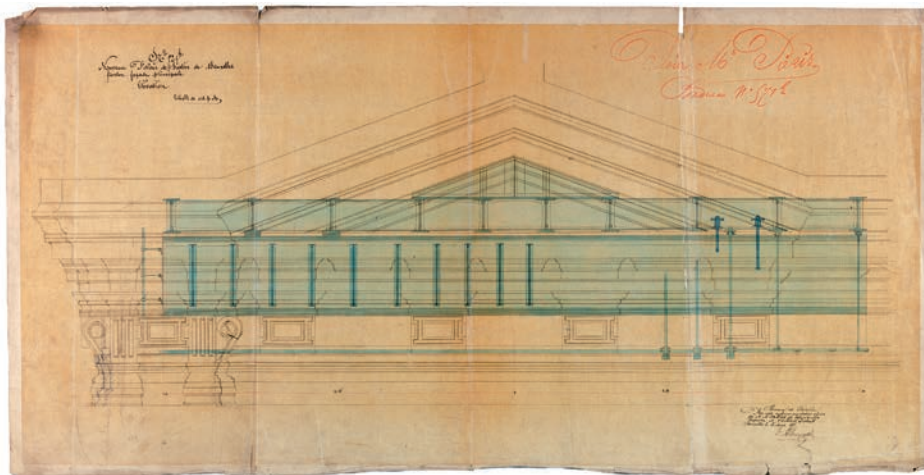
Het gebruik op de werf van deze enorme hoeveelheden steen vormde een enorme technische en logistieke uitdaging voor het team van Wellens. Enkele schaars bewaarde foto's tonen hoe de stenen gedeponeerd en gesorteerd werden op het plein voor het gebouw en vervolgens via een verhoogde rail

het gebouw werden binnen geleid (afb. 4 en 5).⁶ Boven de muren was een tweede parcours met rails opgesteld. Hier werden de stenen met behulp van kleine wagons met hijsmachines naar hun plaats gebracht. De ornamenten werden gesculpteerd nadat de stenen geplaatst waren. Voor deze werken waren enkele befaamde kunstenaars aangesteld, onder wie Antoine Felix Bouré, Adolphe Fassin en Pierre Armand Cattier. Het gros van het sculpturale oeuvre werd toevertrouwd aan het atelier van de uit Parijs afkomstige Georges Houtstont. Ook de uiteindelijke beslissing om de koepel te bouwen leidde tot een ongeziene technische krachttoer. Poelaert had bij aanvang van de werken in de *salle des pas perdus* vier stenen pijlers voorzien, maar deze volstonden niet om het uiteindelijk goedgekeurde koepelproject te dragen. De afmetingen daarvan zijn veel groter dan in het ontwerp van april 1862. In 1878 stelde Wellens een commissie samen met onder meer de architecten Adolphe Pauli en Hendrik Beyaert om het koepelproject te onderzoeken. De commissie leverde een gunstig advies af omdat op dat ogenblik binnen de koepel een reusachtige draagconstructie van ijzeren, met klinknagels gemonteerde liggers was voorzien. Het systeem bestond uit een reeks liggers die een ringbalk vormden. Ze werden op de vier stenen pijlers geplaatst en dienden als steunconstructie voor de eigenlijke koepelconstructie. Deze liggers werden op verschillende niveaus met elkaar en met de omringende muurmassa's verankerd. Een tweede structurele ingreep omvatte het verdelen van het gewicht van de hoger gelegen tamboeren op vierentwintig steunpunten in plaats van de gebruikelijke vier. In het plannenbestand worden een vijftiental plannen bewaard van de liggers van het onderste gedeelte van de koepel, waarvan de meeste uit 1877 en 1878 dateren (afb. 6). De koepel werd verder afgewerkt met vier monumentale beelden, acht griffioenen en een sierlijst met leeuwenhoofden en guirlandes. Omstreeks deze tijd werd ook de beslissing genomen om de overkraging van het inkomportaal van het peristylium (dat 20 m breed en 34 m hoog is) te realiseren met behulp van ijzeren liggers. Nadat Wellens het voorstel van Poelaert

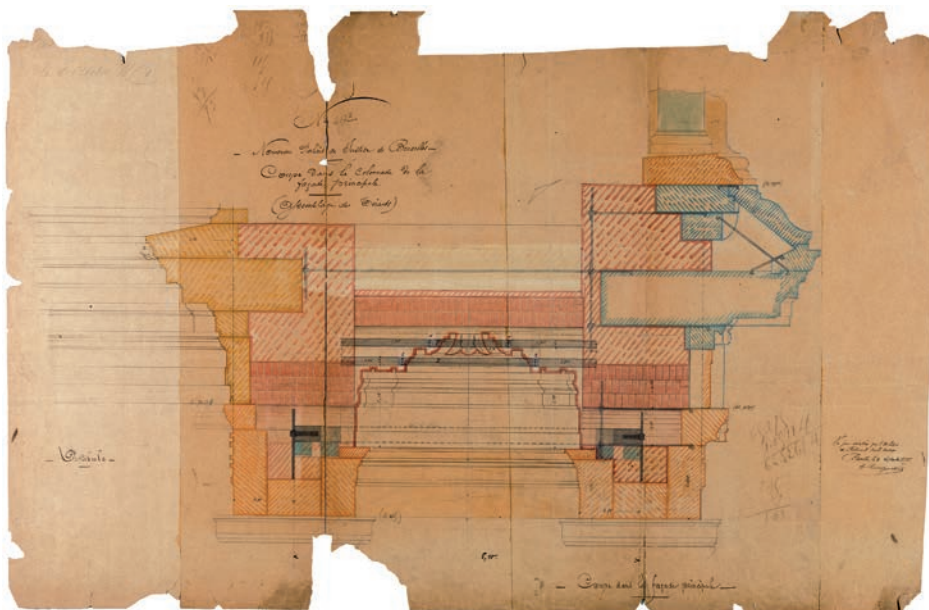
aan een studie had onderworpen, besloot de ingenieur dat het voorstel van de architect technisch niet uitvoerbaar was. In bedekte, maar toch niet mis te verstane termen benadrukte de ingenieur op 29 januari 1878 in de Kamer dat hij geen vertrouwen had in het project van de architect en daarom zelf een oplossing had uitgewerkt. Voor de overspanning van het inkomportaal werd uiteindelijk een ijzeren balk gebruikt van 2,50 m hoog met een gewicht van 40.000 kg (afb. 7 en 8). Ook voor de uitwerking van de kroonlijst werden enorme hoeveelheden ijzer aangewend. Om gewicht te besparen werd de kroonlijst met een grote holle ruimte uitgewerkt en werden de uitkragende delen vastgeklonken met behulp van ijzeren trekkers. Ook voor de overkapping van de trap naar de Miniemenstraat, de portieken in de zijstraten en andere grote zalen in het paleis werden reusachtige ijzeren liggers aangewend. Een plan uit 1874 met een ijzerconstructie boven de rotonde in de trap die leidt naar de Miniementrap wijst erop dat al erg vroeg in het bouwproces gebruikgemaakt werd van deze ijzeren liggers (afb. 9). Deze ijzeren structuren werden gerealiseerd door de ingenieur Joseph Paris, die aan het hoofd stond van een ijzerfabriek en ateliers in Marchienne-au-Pont en Binche. Deze firma realiseerde een groot aantal inventieve ijzerconstructies in België, waaronder de draagstructuur van het interieur en het dak van de Muntshouwborg (1855-1856), de dakkap van het stadhuis in Antwerpen (vanaf 1860), de dakstructuur van de centraalbouw van de gemeentelijke jongensschool in Bocholt (1866), de overkapping van het Beursgebouw in Antwerpen (voltooid in 1872), de aanlegsteiger en brug in het kasteel Blauwhuis in Izegem, en de metalen watertoren in het Maria-Hendrikapark in Oostende (1891, ingestort in 1899). Paris werkte een aantal van deze ontwerpen - waaronder dat van het stadhuis van Antwerpen en dat van de school van Bocholt - technisch uit.⁷ Enkele handgeschreven notities op een zevental plannen van ijzeren liggers van het Brusselse justitiepaleis (met opschriften "Pour M Paris", "Paris" of "Fait pour M Paris") wijzen erop dat in Brussel Paris enkel instond voor de realisatie

Afb. 6

Plan van een van de liggers van de koepel van het justitiepaleis van Brussel. Dit plan is ondertekend door Carpentier op 3 juli 1877 (verz. ARA).

Afb. 7

Plan van de ligger in het fronton van de inkomportiek van het justitiepaleis van Brussel. Dit plan is ondertekend door Alleweirdt, een medewerker van Devestel, op 5 maart 1877 en draagt de inscriptie: "Pour Mr Paris" (verz. ARA).

Afb. 8

Plan met doorsnede van de kroonlijst van het justitiepaleis van Brussel. Dit plan is ondertekend door Carpentier op 8 oktober 1875 (verz. ARA).

Afb. 9

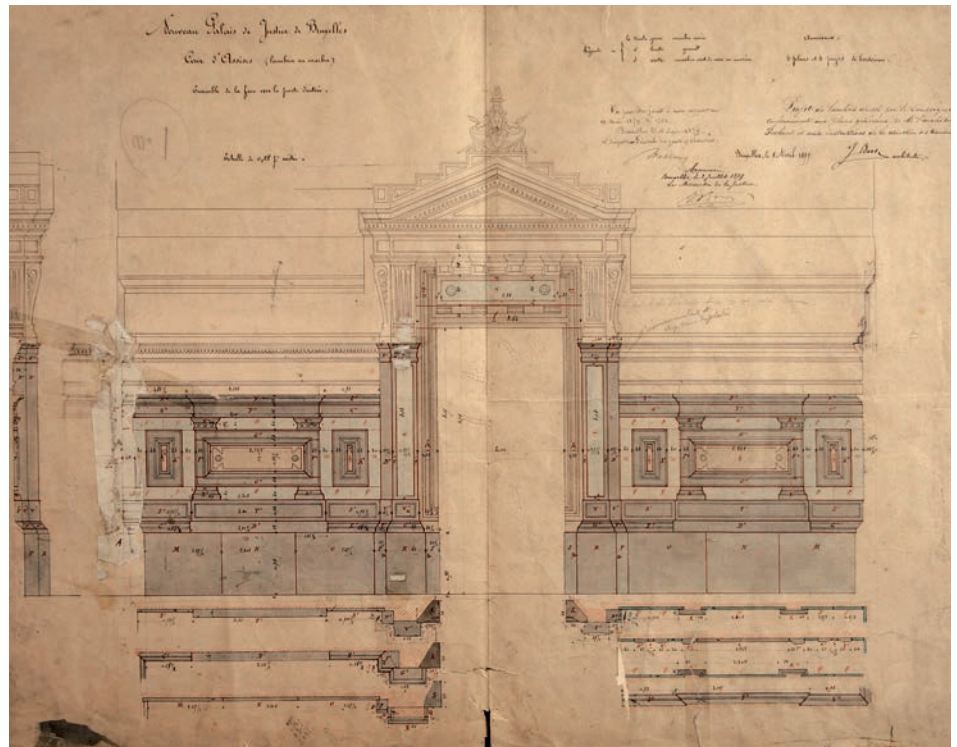
De trap naar de
Miniemenstraat in het
justitiepaleis van Brussel
(© Regie der Gebouwen).

van de liggers en dat het ontwerp en de berekeningen ervan zeer waarschijnlijk door Wellens en zijn team werden uitgewerkt.

Helaas is niet geweten waar Wellens zijn opleiding kreeg en zijn kennis heeft vergaard om deze ijzerstructuur te ontwerpen. In tegenstelling tot de meeste ingenieurs die werkzaam waren bij het ministerie van Openbare Werken werd Wellens (die zijn opleiding omstreeks 1830 moet hebben genoten) niet opgeleid aan de Gentse universiteit, waar de ingenieursopleiding pas in 1835 werd opgestart.⁸ Een voorbeeld van een reusachtige geïntegreerde ijzerconstructie in een monumentaal bouwwerk dat Wellens zeer waarschijnlijk kende, was

deze van de Opera Garnier in Parijs, die werd opgetrokken vanaf 1861. Daar werden de spektakelzaal en de koepel opgetrokken met behulp van gigantische ijzeren balken, die een reusachtige lantaarnvormige structuur vormden waaraan de balkons en het koepelgewelf werden bevestigd. In het boek dat Charles Garnier (1825-1898) over zijn operagebouw schreef, is overigens een opmerkelijke passage opgenomen. Garnier omschrijft hierin dat hij de berekeningen van de ingenieurs voor de in de opera toegepaste ijzerconstructie met enig wantrouwen heeft onderzocht en vervolgens is afgegaan op de resultaten van enkele proefopstellingen, alsook zijn eigen gevoel van rede dat hij als architect

heeft opgebouwd.⁹ Garnier bracht zijn tweedelig boek tussen 1878 en 1881 uit ter verdediging van het enorme en dure bouwwerk. Samen met het boek bracht hij ook een map uit met een indrukwekkende reeks plannen en prenten van het bouwwerk op groot formaat. Zonder twijfel had Wellens deze publicatie voor ogen toen hij in 1885 zijn boek en map met prenten over het Brusselse justitiepaleis uitbracht. In dit boek benadrukt Wellens dat het net de toepassing van deze ijzeren liggers is die het justitiepaleis zijn vernieuwend, 'modern' karakter geeft en dat de Grieken en Romeinen ook van deze technieken zouden gebruikgemaakt hebben mochten zij er de beschikking over hebben gehad.¹⁰

Afb. 10

Plan van de marmeren lambriseringen van de erezaal van het hof van assisen. Dit plan is ondertekend door Baes op 15 april 1879 (verz. ARA).

DE DOOD VAN POELAERT

Op 3 november 1879 stierf Joseph Poelaert, vermoedelijk aan de gevolgen van een hersenbloeding. Wellens en zijn team werkten op dat ogenblik aan de afwerking van de koepel. Deze kreeg twee tamboeren met zuilenrijen - waarvan de bovenste een cirkelvormig grondplan heeft en de onderste een vierkant - en een koepelschil met afgeplat profiel, bekroond met een grote lantaarn met vuurpot. Deze koepel verschilde sterk van de overgeleverde, meer gedurfde ontwerpen van Poelaert. Dit doet vermoeden dat hij uiteindelijk niet naar een ontwerp van Poelaert is voltooid, maar volgens de opvattingen van het team van Wellens.

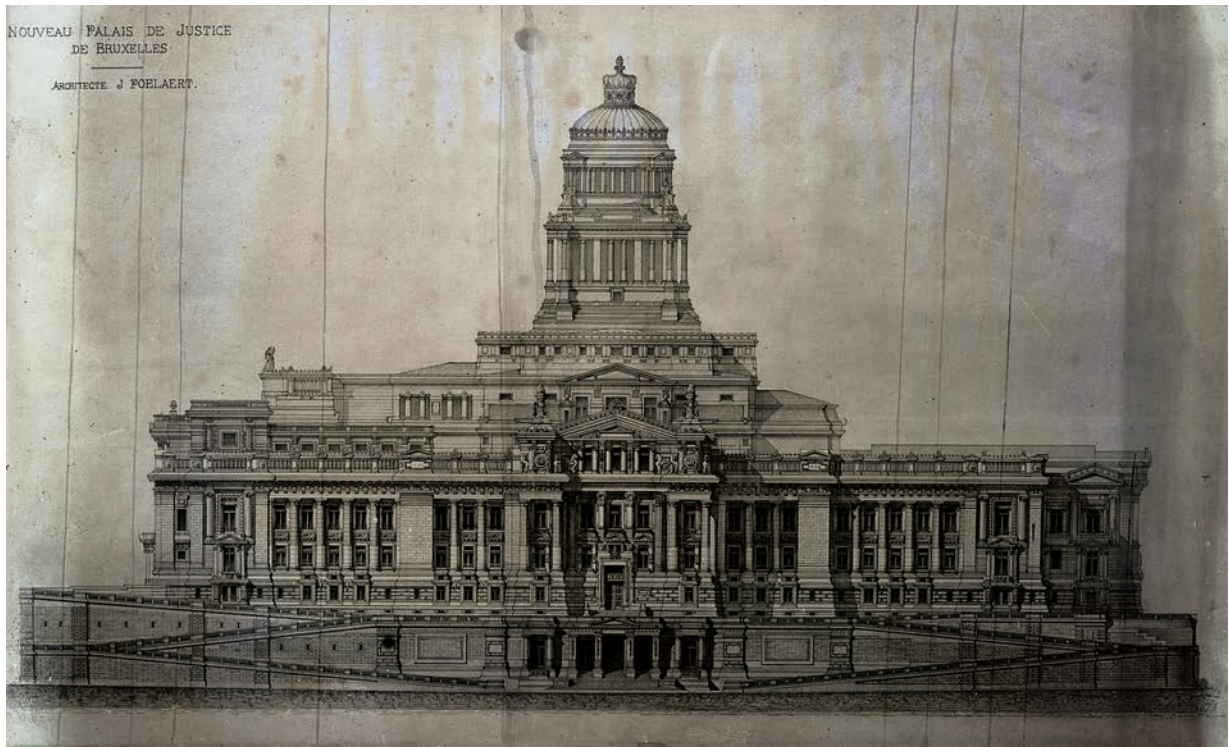
Vanaf omstreeks 1881 startten de werken voor de afwerking van de talloze lokalen en gangen en werden de verschillende bureaus en zittingszalen voorzien van het gepaste meubilair. In de Kamer van Volksvertegenwoordigers ontstond opnieuw beroering toen hiervoor de

nodige, niet onaanzienlijke kredieten werden aangevraagd. Onder leiding van Charles Woeste (1837-1922) startten de katholieken, die in de oppositie zaten, een bitsige campagne waarbij ze de liberale regeringsleden beschuldigden van verspilzucht en overdreven luxe. Tijdens het parlementaire debat van 17 april 1883 pleitte Woeste er boudweg voor om het justitiepaleis te voltooien zonder koepel, waarop minister van Justitie Bara droog opmerkte dat er dan een gat in het bouwwerk zou ontstaan. In het bestand van plannen worden verschillende tekeningen bewaard met daarop ontwerpen voor de luxueuze afwerking van de verschillende kamers. Op sommige van die tekeningen staan de handtekeningen van enkele nieuwe architecten. Ofwel waren deze nieuw aangeworven, ofwel verkregen ze op dat ogenblik een hogere status als daadwerkelijk ontwerper, terwijl ze daarvoor enkel bezig waren met de opmaak van de uitvoeringsplannen. Een van de opvallendste namen die hier opduikt, is deze

van Jean Baes, de latere architect van de Koninklijke Vlaamse Schouwburg in Brussel (1884). Hij ontwierp de marmeren lambriseringen van de zaal van het hof van assisen (afb. 10).

DE INHULDIGING VAN HET PALEIS IN 1883

Uiteindelijk werd het justitiepaleis op maandag 18 oktober 1883 officieel ingehuldigd in aanwezigheid van koning Leopold II, zijn vrouw Marie Henriëtte van Oostenrijk en prinses Clémentine. De koninklijke hoogheden werden ontvangen door minister Bara, ingenieur Wellens en de magistraten van het Hof van Cassatie en het hof van beroep. In zijn toespraak vermeldde Bara de totale kost van het gebouw: 45.000.000 frank, meer dan het viervoud van de oorspronkelijke raming. Onverholen zong Bara de lof van alle medewerkers aan het monumentale gebouw en prees hij het justitiepaleis van

Afb. 11

Lithografie met opstand van het justitiepaleis van Brussel aan de zijde van de Miniemenstraat opgenomen in het boek van Wellens (© Regie der Gebouwen).

Afb. 12

Het justitiepaleis van Brussel omstreeks 1900 (© Regie der Gebouwen).

Afb. 13

Het justitiepaleis van Brussel
(© Regie der Gebouwen).

Brussel als een van de grootste van Europa, groter dan het justitie-paleis van Londen en de Sint-Pietersbasiliek van Rome (afb. 11 en 12). Duizenden nieuwsgierigen maakten van de feestelijkheden gebruik om het gebouw te bezoeken, waarbij enkele incidenten van vandalisme plaatsvonden. De dag werd afgesloten met een elektrisch lichtspektakel.

BESLUIT

De studie van de bouwgeschiedenis van het justitiepaleis toont aan dat het bouwwerk in weinig exemplarische omstandigheden tot stand is gekomen. Het is echter precies het ongebreidelde

aspect dat dit bouwwerk zo uniek maakt. Het gebouw getuigt niet alleen van een gedurfd architecturaal scheppingsvermogen van een getalenteerde maar onstuimige persoonlijkheid, met name Poelaert, maar ook van een grootschalig technisch vernuft, vertegenwoordigd door de ingenieur Wellens en zijn team. De samenwerking tussen de architect en de ingenieur verliep duidelijk niet in optimale omstandigheden. Poelaert zocht zijn inspiratie voor de uitwerking van zijn bouwwerk in het verleden en kende de architecturale vormtentaal een grote associatieve kracht toe. De voortdurende zoektocht naar de perfectionering van het architecturale detail die Poelaert nastreefde, vergde tijdens de bouw echter het

uiterste van al de betrokken personen op de werf, alsook van de financiers van het project. Het is zelfs niet onmogelijk dat deze tomeloze, koortsige zoektocht mee aan de basis ligt van de dood van de architect. Wellens uitte meermaals kritiek op de technische onvolmaakt-heden in Poelaerts ontwerp en hij presenteerde zichzelf als de man die het project dankzij zijn kennis wist te redden, hoewel hij Poelaert steeds als de ware auteur van het bouwwerk bleef erkennen. Uit de teksten van Wellens, wiens ogen duidelijk gericht waren op de toekomst, blijkt een sterke ambitie en een geloof dat architectuur dankzij technische vernieuwingen modern en vooruitstrevend kan zijn (afb. 13).

NOTEN

1. WELLENS, F., *Nouveau palais de justice de Bruxelles, architecte J. Poelaert; Notice descriptive avec atlas comprenant 15 plans et détails du monument*, Brussel, 1881; Labye, C., *Le Palais de justice de Bruxelles, considéré au point de vue artistique, technique, administratif et politique*, Luik, 1885.

Zie ook LEBLICQ, Y., 'De twee Brusselse justitiepaleizen in de 19de eeuw', in: *Poelaert en zijn tijd* (tentoonstellingscatalogus), Gemeentekrediet, Brussel, 1980, p. 244-296; GEERINCK M.-A., 'De decoratie van het Justitiepaleis van Brussel', in: *Poelaert en zijn tijd* (tentoonstellingscatalogus), Gemeentekrediet, Brussel, 1980, p. 297-312; COOMANS, T., 'Le palais de Justice de Bruxelles: le projet original de Joseph Poelaert (1862) et les différents projets pour le dôme', *Revue des archéologues et historiens d'art de Louvain*, XXXI, 1998, p. 117-142; VANDENBREEDEN, J., LOITS, A., *Het Justitiepaleis*, Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Brussel, 2001 (Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis, 31); BRAL, G.J., 'Les transformations successives de la coupole du palais de Justice', *Cercle d'histoire de Bruxelles et extensions*, september 2003, p. 3-14; BRAL, G.J., 'Le palais de Justice et sa coupole', *Cercle d'histoire de Bruxelles et extensions*, december 2004, p. 13-16.

2. Snaet, J., 'Het justitiepaleis van Brussel (1866-1883)', *M & L*, 30, nr. 4, 2011, p. 8-66. De plannen werden geïnventariseerd door Joris Snaet en Elisabeth Van Besien tussen september 2010 en november 2011.

3. MARCHAL, E., 'Poelaert (Joseph)', in: *Biographie nationale*, XVII, Brussel, 1903, kolom 849-862; MARTINY, V.-G., 'Poelaert en zijn tijd', in: *Poelaert en zijn tijd* (tentoonstellingscatalogus), Gemeentekrediet, Brussel, 1980, p. 9-22.

4. MARCQ, M., 'Notice sur diverses pierres de construction, au point de vue de l'emploi qui en est fait ou que l'on pourrait en faire en Belgique', *Annales des travaux publics*, 25, 1867, p. 5-26.

5. DE CLERCQ, L., 'De gevels van de "Belgische" schouwburgen uit de eerste helft van de negentiende eeuw. De impact van de aan de Étude Spéciale te Parijs opgeleide architecten op het materiaalgebruik van publieke monumenten in België', in: *Neostijlen in de negentiende eeuw. Zorg geboden?*, Leuven, 2002, p. 161-179 (KADOC Artes 7).

6. LEBLICQ, 1980, p. 274-276.

7. Zie hiertoe de Inventaris van het Onroerend Erfgoed. De informatie met betrekking tot het Antwerpse stadhuis hebben we verkregen van Lode De Clercq.

8. www.ugent.be/nl/voorzieningen/bronnen/archief/collectie/archiefcollectie/faculteit/ir/overzicht.htm

9. GARNIER, C., *Le nouvel opéra de Paris*, 1880, deel II, p. 96.

10. WELLENS, F., 1881, p. 54.

The Palais de Justice in Brussels, a monumental feat

The Brussels courthouse, designed by Joseph Poelaert, was built between 1866 and 1883. Contemporary sources provide insight into how the initially rather austere design eventually grew into a majestic colossus. Poelaert regularly changed the plans without considering the financial implications. The administration did not have full control over the project and claimed that their work was hampered by political meddling. The sources also provide information about the site organisation. During the building works, Poelaert the architect was assisted by a service specially set up under the direction of the engineer Wellens. They provided the technical solutions to achieve Poelaert's architectural vision. For instance, massive iron girders were used to form the huge dome, the pediment of the entrance portico and the cornice.

REDACTIECOMITÉ

Jean-Marc Basy, Stéphane Demeter, Paula Dumont, Cecilia Paredes en Brigitte Vander Bruggen, met de medewerking van Anne-Sophie Walazyc voor het kabinet van de minister-president belast met Monumenten en Landschappen

COÖRDINATIE PRODUCTIE

Koen de Visscher

REDACTIE

Dossier: Patrick Burniat, Bernard Espion, Odile De Bruyn, Rika Devos, Benoît Fondu, Pierre Halleux, Leen Lauriks, Géry Leloutre, Piet Lombaerde, Michel Provost, Véronique Samuel-Gohin, Joris Snaet, Elisabeth Van Besien, Ine Wouters

Plus: David Attas, Paula Dumont, Michel Provost, Brigitte Vander Bruggen

VERTALING

Hilde Pauwels, Eric Tack, Gitracom

NALEZING

Mia Verstraete, Harry Lelièvre en de leden van het redactiecomité

VORMGEVING

supersimple.be

DRUK

Dereume Printing

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Philippe Piéreuse, Directie Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, CCN - Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd onder de verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle rechten voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

HERKOMST VAN DE FOTO'S

De meeste iconografische documenten werden ter beschikking gesteld door de auteurs en zijn afkomstig van verschillende verzamelingen (referentie vermeld bij elke illustratie).

Mochten er ondanks onze inspanningen om alle reproductierechten te betalen toch nog gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden, dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken bij de Directie Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

FOTO OMSLAG

Paleis 5, Brussels Expo
(Chr. Bastin & J. Evrard © MBHG)

LIJST MET AFKORTINGEN

AAM - Archives d'Architecture Moderne
ARB - Académie royale de Belgique
ASB - Archief van de Stad Brussel
KBR - Koninklijke Bibliotheek van België
KIK - Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium
KMGK - Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis
KMSKB - Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België
MBHG - Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest - Documentatiecentrum van het Bestuur Ruimtelijke Ordening en Huisvesting
MSB - Museum van de Stad Brussel
SPW - Service public de Wallonie
ULB - Université libre de Bruxelles

ISSN

2034-578X

WETTELIJK DEPOT

D/2012/6860/013

Cette revue paraît également en Français sous le titre *Bruxelles Patrimoines*.